

DE ONDERVERTEGENWOORDIGING VAN ALLOCHTONEN IN HET UNIVERSITAIR ONDERWIJS: CIJFERS, OORZAKEN EN REMEDIES

Hoofdstuk 11

Maarten Van Craen

SEIN – Overheid en Samenleving, Universiteit Hasselt

Meyrem Almaci

Dienst Coördinatie Onderwijsbegeleiding, Rectoraat/faculteit Psychologie en Educatiewetenschappen, Vrije Universiteit Brussel

Nadat we in hoofdstuk 10 inzicht hebben verworven in de onderwijsachterstand die allochtonen oplopen in het basis- en secundair onderwijs, richten we in dit hoofdstuk onze pijlen op een aspect van het gelijke kansen-verhaal dat lange tijd buiten het blikveld van beleidsmakers en onderzoekers is gebleven: de instroom en doorstroom van allochtonen in het universitair onderwijs. Gezien het belang van hogere studies in een groeiende kenniseconomie is het de hoogste tijd om inzicht te krijgen in de problematiek van de ondervertegenwoordiging van allochtonen in het hoger onderwijs. De voorbije twee jaar was er sprake van een 'ontwakend bewustzijn' met betrekking tot het belang van een evenredige vertegenwoordiging van allochtonen in het universitair onderwijs. De Vrije Universiteit Brussel (VUB), de Universiteit Hasselt en de Universiteit Antwerpen (UA) gingen voor de eerste keer na hoeveel allochtonen zich bij hen inschreven en in welke mate ze doorstroomden naar de hogere jaren (Almaci & Van Craen, 2005; Cantillon & Rot-tiers, 2005). Belangrijk gegeven is bovendien dat de onderzoekers van deze universiteiten een analoge analysemethode gebruikten. Dit stelt ons in staat om niet alleen een overzicht te geven van de resultaten, maar ze ook te vergelijken.

1 Afbakening en methodiek

Wie cijfergegevens bespreekt in verband met het aandeel of de positie van allochtonen, moet zich altijd de vraag stellen: over wie hebben we het eigenlijk? Het begrip 'allochtonen' is immers een sociaal-politiek construct, dat dicht aanleunt bij – en dikwijls verward wordt met – begrip-pen als vreemdelingen, migranten, buitenlanders, (etnisch-)culturele minderheden, ... Vaak worden deze concepten zonder omschrijving door elkaar gebruikt. Nochtans is een goede

definiëring van de doelgroep onontbeerlijk: het maakt het mogelijk gegevens te vergelijken en relevante conclusies te trekken.

Onze collega's van de Universiteit Antwerpen, alsook wijzelf, hebben ervoor gekozen om een screening te doen op basis van de naam.¹ Aan de Universiteit Hasselt en de Vrije Universiteit Brussel hanteerden we daarbij volgende criteria:

- *Allochtonen*:
 - studenten die in België wonen, maar waarvan de familienaam en de voornaam (linguïstisch) duidelijk verwijzen naar een niet-Belgische afkomst.
 - studenten die in België wonen, maar niet de Belgische nationaliteit hebben.
- *Twijfelgevallen*: studenten die een Franstalige of Nederlandstalige voornaam hebben, maar een niet-Belgische achternaam. Aan de VUB werd ook het omgekeerde geval geëvalueerd.
- *Buitenlanders*: studenten die hun diploma secundair onderwijs in het buitenland behaalden en niet de Belgische nationaliteit hebben (ingeschreven als Erasmus-student + andere niet-Belgen met een thuisadres in het buitenland).
- *Autochtonen*: alle andere studenten.

Aan de UA maakten de onderzoekers geen categorie 'twijfelgevallen'. Wanneer een student alleen een niet-Belgische achternaam had, dan werd hij of zij in de categorie 'allochtonen' ondergebracht. Een student met alleen een niet-Belgische voornaam kwam in de categorie 'autochtonen' terecht. Maar alleszins was het hoofdcriterium voor de categorisering in de drie onderzoeken de familienaam. Andere variabelen, zoals de voornaam, de nationaliteit, de woonplaats en het geboorteland, werden telkens gebruikt als controlevariabelen.

Zowel aan de Universiteit Hasselt (vroeger Limburgs Universitair Centrum) als aan de VUB werd een analyse gemaakt van de dataset van studenten die zich in het academiejaar 2001-2002 inschreven. Daarbij hebben we ons beperkt tot de opleidingen van twee cycli. Studenten uit de aanvullende opleidingen en doctoraatsstudenten werden niet in de analyses opgenomen. In Limburg heeft het Provinciaal Integratiecentrum (PRIC) deze oefening herhaald voor alle hogescholen in de provincie, alsook voor de universiteit. Dit betekent dat we voor de Universiteit Hasselt ook over (beperkte) gegevens beschikken van het academiejaar 2003-2004.

In Antwerpen namen de onderzoekers het administratief studentenbestand van de UA (vroeger RUCA, UFSIA en UIA) onder de loep (Rottiers, Defrancq & Rouwens, 2004). De meerwaarde

¹ Voor een overzicht van de methodologie en gedetailleerd cijfermateriaal dat wordt gebruikt in dit hoofdstuk verwijzen we naar www.steunpuntwav.be, publicaties.

van dit onderzoek is dat een hele tijdsperiode bestudeerd werd (academiejaar 1993-1994 tot academiejaar 2003-2004), een belangrijke beperking is dat alleen de studenten uit de eerste kandidatuur in de analyse werden opgenomen.

2 *Aandeel allochtonen*

2.1 *Globale cijfers*

Aan de hand van bovenstaande criteria konden de verschillende categorieën gekwantificeerd worden. Voor de Universiteit Hasselt en de Vrije Universiteit Brussel levert dit onderstaand totaalbeeld op. Voor de UA beschikken we niet over globale cijfers die alle studiejaar van één academiejaar insluiten.

Tabel 11.1

Studenten aan de Universiteit Hasselt en de VUB (alle studiejaar) naar afkomst (academiejaar 2001-2002)

	Universiteit Hasselt		Vrije Universiteit Brussel	
	(n)	(%)	(n)	(%)
Autochtonen	1 865	85,4	5 982	85,9
Buitenlanders	156	7,1	179	2,6
Allochtonen	108	4,9	462	6,6
Twijfelgevallen	55	2,5	341	4,9
Totaal	2 184	100,0	6 964	100,0

Bron: Universiteit Hasselt, Vrije Universiteit Brussel

Aan de Universiteit Hasselt is 4,9% van de studenten allochtoon, aan de Vrije Universiteit Brussel 6,6%. Deze cijfers zijn minimumcijfers. Wellicht is een aantal studenten uit de categorie 'twijfelgevallen' ook allochtoon. Berekeningen van PRIC Limburg leren dat het aandeel van de categorie 'allochtonen' in de totale studentenpopulatie van de Universiteit Hasselt de voorbije jaren niet gestegen is. Ook in het academiejaar 2003-2004 blijft dat aandeel hangen op 5%.

Om deze cijfers te kunnen evalueren, zetten we ze af tegen de bevolkingscijfers. Aangezien de Universiteit Hasselt haar studenten hoofdzakelijk in Limburg rekruteert, vergelijken we de onderwijsgegevens met de provinciale bevolkingscijfers. In Limburg ligt het aandeel allochtonen tussen 12 en 15%. Een berekening op basis van schattingen van de grootste allochtone gemeenschappen in Limburg (Turkse, Italiaanse, Nederlandse, Marokkaanse, Spaanse en Griekse),

brengt ons op 11% (PRIC Limburg, 2002; eigen berekening). Telt men daar de allochtonen van alle andere herkomstlanden bij (alleen het aantal niet-Belgen is gekend), dan komt men uit op 12,3% (PRIC Limburg, 2003; eigen berekening). Aangezien er ook nog een ongekend aantal genaturaliseerde allochtonen (uit de andere herkomstlanden) is, ligt het werkelijke percentage nog hoger. Deze vergelijking wijst dus op een ondervertegenwoordiging van allochtonen aan de Universiteit Hasselt.

De VUB rekruteert haar studenten in verschillende provincies. Het grootste aantal allochtone studenten (bijna een op de drie) is afkomstig uit de provincie Antwerpen, maar ook uit de provincie Limburg en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest komen heel wat allochtonen naar de VUB. In Limburg ligt het percentage allochtonen zoals gesteld tussen 12 en 15%, in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest bedroeg het aandeel van de niet-Belgen (nationaliteit) in 1999 iets minder dan 30%.² Cijfers over het aandeel allochtonen (afkomst) in de provincie Antwerpen zijn er niet, maar in de stad Antwerpen klimt hun aandeel tot boven 23%.³ Ook aan de VUB is er dus sprake van een ondervertegenwoordiging van allochtone studenten.

2.2 ■■ *Etnisch-culturele subgroepen*

Nu we een globaal beeld hebben, is het interessant om de categorie 'allochtonen' verder uit te splitsen naar etnisch-culturele afkomst. Voor de bepaling van de afkomst hebben we ons gebaseerd op de naam, de nationaliteit en de geboorteplaats van de studenten. De 'twijfelgevallen' hebben we niet in etnisch-culturele categorieën ingedeeld.⁴

Tabel 11.2 leert ons dat de groep allochtone studenten van de Universiteit Hasselt en die van de VUB een andere samenstelling hebben. Aan de Universiteit Hasselt vormen de studenten van Turkse en Italiaanse afkomst de grootste deelgroepen: respectievelijk 35% en 26%. Aan de VUB zijn de allochtonen van Maghrebijns/Arabische (voornamelijk Marokkaanse) en Turkse afkomst het talrijkst: 33% heeft een Maghrebijns/Arabische achtergrond, 21% een Turkse. Dit verschil houdt in belangrijke mate verband met het hoger vermelde rekruteringsgebied van beide universiteiten: in Limburg wonen vooral allochtonen van Italiaanse en Turkse afkomst, op de as Brussel-Antwerpen allochtonen van Marokkaanse afkomst en op de as Antwerpen-Gent allochtonen van Marokkaanse en Turkse afkomst (Eggerickx e.a., 1996).

2 Cijfers van de federale overheid (1999), te raadplegen op: meta.fgov.be/pdf/pc/nlcee13c.pdf.

3 Cijfers van de dienst bevolking van de stad Antwerpen, bewerkt door SOMA vzw, databank sociale planning, maart 2003. Te raadplegen op: www.antwerpen.be/feitenencijfers/demografie/diversiteit.htm.

4 De buitenlandse studenten worden in de berekeningen niet opgenomen.

Tabel 11.2

Allochtone studenten aan de Universiteit Hasselt en de Vrije Universiteit Brussel (alle studie jaren) naar etnisch-culturele afkomst en aandeel in de totale studentenpopulatie (academiejaar 2001-2002)

(% Afkomst	Universiteit Hasselt		Vrije Universiteit Brussel	
	Verdeling naar afkomst	Aandeel in populatie	Verdeling naar afkomst	Aandeel in populatie
Turks	35,2	1,9	21,2	1,4
Italiaans	25,9	1,4	4,1	0,3
Nederlands	11,1	0,6	5,2	0,4
Maghrebijns Arabisch	4,6	0,2	32,5	2,2
Allerlei	23,2	1,2	37,0	2,5
Totaal	100 (N=108)	5,3	100 (N=462)	6,8

Bron: Universiteit Hasselt, Vrije Universiteit Brussel

Aangezien voor de provincie Limburg vrij gedetailleerde cijfers voorhanden zijn, kunnen we de onderwijsgegevens opnieuw vergelijken met de provinciale bevolkingsgegevens. In de Limburgse bevolking vormen de mensen van Turkse en Italiaanse origine de grootste allochtone gemeenschappen. Hun aantal wordt geschat op 25 000 per gemeenschap (PRIC Limburg, 2002). Dit betekent dat 3,1% van de Limburgers een Italiaanse afkomst heeft en nog eens 3,1% een Turkse. Aan de Universiteit Hasselt vertegenwoordigen de studenten uit deze gemeenschappen respectievelijk slechts 1,4% en 1,9% van de studentenpopulatie. Berekenen we het percentage studenten van Turkse en Maghrebijns/Arabische afkomst aan de Universiteit Hasselt, dan komen we uit op 2,1%. Bewerkingen op cijfers van het PRIC leren ons dat in de Limburgse bevolking 4% van Turkse of Marokkaanse origine is.

Zoals gezegd, beschikken we voor de UA alleen over cijfers van de eerste kandidatuur. Maar het gaat dan wel om cijfers van meerdere academiejaren (1993-2003). Tabel 11.3 geeft een overzicht van het gemiddelde aandeel van de verschillende etnisch-culturele groepen in de studenteninstroom aan de UA (Rottiers, Defrancq & Rouwens, 2004). We merken op dat aan deze universiteit een andere categorisering gebruikt werd.

Van alle allochtone studenten die zich in de periode 1993-2003 inschreven voor de eerste kandidatuur was de grootste groep van Maghrebijnse of Turkse afkomst (39,5%). Gezien de hierboven besproken geografische concentratie van Marokkaanse en Turkse allochtonen in Vlaanderen en hun respectievelijke aandeel in de bevolking, is dat niet echt onverwacht. Een verdere verfijning leert dat binnen die groep van Maghrebijnse of Turkse allochtonen 70% van Arabisch/Maghrebijnse afkomst was, dat 20% van Turkse afkomst was en dat 10% roots in het Midden-Oosten had.

Tabel 11.3

Verdeling van de studenteninstroom aan de UA (eerste kandidatuur) naar etnisch-culturele afkomst (gemiddelde van de academiejaren 1993-2003)

(%)	Studenteninstroom (N=21 821)
Totaal	100,0
Autochtoon	93,7
Allochtoon	6,3
waarvan	100
West-Europees	17,2
Oost-Europees	11,8
Maghrebijns/Turks	39,5
Aziatisch	13,1
Andere etniciteit	16,5
Onbekend	2,0

Bron: Universiteit Antwerpen

3 *Achterliggende processen*

Tabel 11.3 geeft ook een eerste idee van de instroom van allochtone studenten aan de UA. Van alle studenten die zich voor de eerste kandidatuur hebben ingeschreven tussen 1993 en 2003 was 6,3% allochtoon. Maar niet alleen de instroom⁵, ook de doorstroom is belangrijk. De twee cruciale vragen zijn met andere woorden: hoeveel allochtonen schrijven zich in het eerste jaar in en hoeveel stromen er door naar de hogere jaren?

Deze vragen zullen we hieronder beantwoorden op basis van cijfermateriaal van de drie universiteiten. We starten opnieuw met een bespreking van de situatie aan de Universiteit Hasselt en de VUB, en vullen die gegevens aan met de beschikbare cijfers van de UA. Onderstaande tabel geeft voor de twee eerste onderwijsinstellingen weer welk aandeel van de autochtone en allochtone studenten in het eerste jaar zit en welk aandeel in de hogere jaren.

Tabel 11.4 maakt duidelijk dat van de autochtone studenten aan de Universiteit Hasselt en de VUB respectievelijk 38% en 29% in het eerste jaar zit. Van de kleine groep allochtonen is respectievelijk 54% en 44% terug te vinden in het eerste jaar. In de hogere jaren is de aanwezigheid van allochtonen beperkt. Hoe kunnen we dit verklaren?

⁵ Tabel 11.3 geeft ook een eerste idee van de instroom van allochtone studenten aan de UA. Van alle studenten die zich voor de eerste kandidatuur hebben ingeschreven tussen 1993 en 2003 was 6,7% allochtoon.

Tabel 11.4

Allochtone en autochtone studenten aan de Universiteit Hasselt en de Vrije Universiteit Brussel in het eerste jaar en in de hogere jaren (academiejaar 2001-2002)

	Universiteit Hasselt				Vrije Universiteit Brussel			
	Totaal		In het 1 ^e jaar	In hogere jaren	Totaal		In het 1 ^e jaar	In hogere jaren
	(n)	(%)	(%)	(%)	(n)	(%)	(%)	(%)
Allochtonen	108	100	53,7	46,3	460	100	43,7	56,3
Autochtonen	1 865	100	38,4	61,6	5 966	100	28,7	71,3

Bron: Universiteit Hasselt, Vrije Universiteit Brussel

Instream

Een eerste belangrijke oorzaak van bovenstaande bevinding is ongetwijfeld de beperkte instroom in de jaren negentig. Allochtonen schreven zich toen nauwelijks in het hoger onderwijs in. Hierin komt stilaan verandering. Het onderzoek aan de UA leert bijvoorbeeld dat het aandeel allochtonen in het eerste jaar tussen 1993 en 2003 steeg van 3,4% naar 9,6% (Rottiers, Defrancq & Rouwens, 2004).

Toch is er nog een hele weg af te leggen. Berekeningen voor de Universiteit Hasselt wijzen uit dat 7,3% van de eerstejaars 'allochtoon' was bij het begin van het academiejaar 2001-2002 (nog eens 2,6% van de eerstejaars viel onder de noemer 'twijfelgeval'). Men haalt aan de Universiteit Hasselt dus nog lang niet de 12 à 15% die geldt voor de Limburgse bevolking. Aan de VUB bedroeg het aandeel allochtone eerstejaars in 2001-2002 10,3%. Ook daar blijft er dus een duidelijke ondervetegenwoordiging bestaan bij de instroom, zeker als we rekening houden met de geografische concentratie van de allochtone gemeenschappen en het rekruteringsgebied van de VUB.

Doorstroom

Naast de beperkte instroom is er nog een andere oorzaak voor de sterke ondervetegenwoordiging van allochtonen in de hogere jaren: ook de doorstroom is problematisch. Allochtone studenten die voor de universiteit kiezen, geraken moeilijker door het eerste jaar dan hun autochtone medestudenten. Dat kunnen we afleiden uit tabel 11.5.

Tabel 11.5

Aandeel geslaagde allochtonen en autochtone studenten aan de Universiteit Hasselt en de Vrije Universiteit Brussel in het eerste jaar (academiejaar 2001-2002)

(%)	Universiteit Hasselt	Vrije Universiteit Brussel
Allochtonen	27,6	33,2
Autochtonen	59,6	47,9

Bron: Universiteit Hasselt, Vrije Universiteit Brussel

Zowel aan de VUB als aan de Universiteit Hasselt presteren de allochtonen beduidend slechter dan de autochtonen. Terwijl van de autochtone eerstejaars aan de VUB 48% slaagt, zakt dit percentage bij de allochtonen tot 33%. Aan de Universiteit Hasselt is het verschil nog groter: 60% tegenover 28%. Met deze laatste percentages moeten we wel iets voorzichtiger zijn, aangezien de studentenaantallen aan de Universiteit Hasselt kleiner zijn (58 allochtone eerstejaarsstudenten).

Maar dat de globale verschillen tussen autochtonen en allochtonen niet het resultaat zijn van toevallige of eenmalige factoren, bewijzen de cijfers in tabel 11.6 (Rottiers, Defrancq & Rouwens, 2004). Het gemiddelde slaagpercentage van de allochtone en autochtone eerstejaars aan de UA bedroeg voor de periode 1993-2002 respectievelijk 24% en 44%. Vooral de Maghrebijns/Turkse allochtonen (de grootste groep aan de UA) doen het bijzonder slecht. Van deze eerstejaarsstudenten slaagt gemiddeld maar een kleine 15%. Bovendien stelden de Antwerpse onderzoekers vast dat hun slaagkansen de laatste jaren niet gestegen zijn, terwijl dit voor de autochtonen wel het geval is.

Tabel 11.6

Aandeel geslaagde studenten in de eerste kandidatuur aan de UA naar etnisch-culturele afkomst (gemiddelde van de academiejaren 1993-2002)

	Totaal (n)	Geslaagden (%)
Autochtoon	18 876	44,3
Allochtoon	1 202	24,2
West-Europees	210	29,5
Oost-Europees	141	34,8
Maghrebijns en Turks	469	14,5
Aziatisch	161	33,5

Bron: Universiteit Antwerpen

Bij de tabellen 11.5 en 11.6 moet wel een belangrijke bemerking gemaakt worden. Uit gesprekken die wij en andere onderzoekers voerden met studenten en studentenbegeleiders blijkt dat

veel allochtone studenten reeds vroegtijdig afhaken (De Meester & Mahieu, 2000). Voor allochtone studenten geldt minder dan voor autochtone studenten dat de examens 'hét moment van de waarheid' zijn. Reeds vroeg in het academiejaar zijn er drempels die bepalend zijn voor hun verdere schoolcarrière (cf. infra).

4 *Allochtone vrouwen en mannen*

De jongste jaren wordt er in België/Vlaanderen heel wat aandacht geschonken aan de gelijke ontwikkelingskansen van mannen en vrouwen. Een belangrijke opstap naar gelijke ontwikkelingskansen is de evenredige deelname aan het hoger onderwijs. Op dit moment is het globale beeld van de autochtone studentengroep vrij positief. De vraag is echter of ook binnen de allochtone gemeenschappen een evenredige vertegenwoordiging kan worden waargenomen? Tabel 11.7 schetst de situatie aan de Universiteit Hasselt en de VUB.

Tabel 11.7

Autochtone en allochtone studenten aan de Universiteit Hasselt en de VUB (alle studie jaren) naar geslacht (academiejaar 2001-2002)

Afkomsst	Universiteit Hasselt				Vrije Universiteit Brussel			
	Totaal (n)	(%)	Vrouwen (%)	Mannen (%)	Totaal (n)	(%)	Vrouwen (%)	Mannen (%)
EU-allochtonen	45	100	40,0	60,0	141	100	49,6	50,4
Niet-EU-allochtonen	63	100	65,1	34,9	321	100	54,8	45,2
Autochtonen	1 865	100	46,8	53,2	5 982	100	53,6	46,4

Bron: Universiteit Hasselt, Vrije Universiteit Brussel

De resultaten van de Universiteit Hasselt lijken de stelling van De Meester en Mahieu (2000) te bevestigen dat van de niet-EU-allochtonen vooral de vrouwen verder studeren: 65% van de niet-EU-allochtonen is vrouw. De kleine aantallen verplichten ons echter tot voorzichtigheid. Te meer omdat het verschil aan de VUB veel minder uitgesproken is en quasi gelijk is aan dat bij de autochtonen. Ook aan de UA stelt men, wat de instroom betreft, op het eerste gezicht relatief weinig verschillen vast (Rottiers, Defrancq & Rouwens, 2004). In de periode 1993-2003 was het aandeel mannen en vrouwen in de categorieën 'autochtonen', 'Oost-Europese allochtonen' en 'Maghrebijns/Turkse allochtonen' gelijk. Alleen bij de 'West-Europese allochtonen' en de 'Aziatische allochtonen' was het aandeel van de vrouwen groter (respectievelijk 54% en 61,5%).

Toch is het resultaat voor de niet-EU-allochtonen van de Universiteit Hasselt niet per definitie te wijten aan toeval of gezichtsbedrog veroorzaakt door de kleine aantallen. In deze categorie van de Universiteit Hasselt zijn de Turkse allochtonen de grootste groep en een berekening voor de Turkse allochtonen in de eerste kandidatuur van de UA (periode 1993-2003) leert dat ook bij hen de vrouwen in de meerderheid zijn (57%).

5 *Hindernissen bij de instroom*

Bovenstaande cijfers leren ons dat de instroom van allochtonen in het universitair onderwijs vandaag de dag nog steeds problematisch verloopt. In vergelijking met autochtone leerlingen zetten allochtone leerlingen minder snel de stap naar de universiteit. Een belangrijke vraag is hoe dat komt. Het antwoord op die vraag distilleren we uit een literatuurstudie en gesprekken met allochtone studenten en studentenbegeleiders. Er is niet één cruciale oorzaak aan te geven. Het gaat om een samenspel van verschillende knelpunten.

De vooropleiding

Een eerste knelpunt is de vooropleiding van allochtone jongeren. Hoofdstuk 10 van Hermans en Hfdst. 10 Opdenakker belicht deze problematiek uitvoerig. De schoolloopbanen van allochtonen zijn korter, anders en problematischer dan die van autochtonen. Zo zijn er heel wat indicaties dat allochtonen op latere leeftijd het (kleuter-)onderwijs instappen (zie ook Mahieu, El Oualkadi & Hertogen, 2003; Groenez, Van den Brande & Nicaise, 2003). Dat is niet onbelangrijk, aangezien kinderen in de basisschool 'school-gesocialiseerd' worden. Opmerkelijk is dat allochtonen in het basisonderwijs reeds een hogere leerachterstand oplopen dan autochtonen.

Ook blijkt uit hoofdstuk 10 dat veel allochtonen in het secundair onderwijs (bijkomende) school- Hfdst. 10 se vertraging oplopen, waardoor zij het slachtoffer worden van het zogenaamde watervaleffect (zie ook Mahieu, El Oualkadi & Hertogen, 2003; Groenez, Van den Brande & Nicaise, 2003). De meerderheid van de allochtonen studeert in de laatste jaren van het secundair onderwijs dan ook in het BSO of het TSO. Aangezien universiteiten voornamelijk ASO-studenten rekruteren, is hun wervingspotentieel onder allochtonen zeer klein.

Ondersteuning door ouders

Een tweede knelpunt is de ondersteuning door de ouders. Ouders van allochtone jongeren zijn vaak niet vertrouwd met het Vlaamse onderwijssysteem (LICM, 1996; Gielen, 2001). Sommige ouders zijn niet op de hoogte van de mogelijke studierichtingen en kunnen het belang niet inschatten van een universitair diploma voor de toekomstige werkzekerheid. Anderen hebben dan weer te hoge verwachtingen.

Sommige ouders moeten ook opboksen tegen de sociale druk van de gemeenschap. In bepaalde kringen leeft de angst dat studeren zal leiden tot het verloochenen van de eigen cultuur. Ook de ervaring dat heel wat afgestudeerde allochtonen moeilijk een job vinden, werkt afremmend (De Mets, 2001). Dit alles impliceert dat potentiële studenten zich erg moeten inspannen om hun ouders te informeren en soms zelfs te overtuigen. Bovendien ontbreekt het de allochtone studenten vaak aan administratieve ondersteuning (studiebeurs, formulieren, ...).

Studiekosten

De studiekosten zijn een derde hinderpaal. Verder studeren is en blijft immers een dure aangelegenheid (inschrijvingsgeld, kot, cursussen, computer, praktijkmateriaal, ...). Aangezien veel allochtone gezinnen een lage plaats op de socio-economische ladder innemen en bovendien vaak kroostrijke gezinnen zijn, is hoger onderwijs voor vele jongeren onbetaalbaar. Vooral voor allochtone jongens is het vaak aantrekkelijk om snel zelf geld te verdienen.

Begeleiding studiekeuze

Ook bij de begeleiding van de studiekeuze wringt het schoentje. Allochtone jongeren missen persoonlijke contacten aan wie ze informatie kunnen vragen over studeren op zich of over een bepaalde onderwijsinstelling. De drempel om naar officiële instanties te stappen is hoog en vaak zijn de begeleiders niet vertrouwd met de specifieke vragen en problemen van allochtonen. De nood aan begeleiding is nochtans hoog. Een bevraging bij de eerstejaarsstudenten van de voormalige UFSIA (autochtonen en allochtonen) leert dat 46% van de studenten werd geholpen bij het maken van zijn/haar studiekeuze. De studenten deden vooral een beroep op hun ouders, leerkrachten uit het secundair onderwijs en kennissen die aan de universiteit studeerden. Van de allochtone studenten werd slechts 30% met raad bijgestaan (Gillis, 2003).

Imago universiteiten

Allochtonen begeleiden bij hun studiekeuze is belangrijk omdat het imago van de universitaire instellingen heel wat potentiële studenten afschrikt. De universiteit wordt (ook door autochtonen) vaak gezien als een vrij traditionele instelling, die zich slechts langzaam aan maatschappelijke ontwikkelingen, bijvoorbeeld aan de multiculturele samenleving (De Mets, 2001). De culturele afstand en de elitaire aspecten van het universitair onderwijs maken het voor socio-economisch gedepriveerde allochtonen moeilijker om bij het academische milieu aansluiting te vinden.

Toelatingsexamens

Toelatingsexamens zijn een laatste obstakel. Onderzoek heeft uitgewezen dat dergelijke examens meisjes en minderheden benadelen (De Metsenaere & Janssens, 2000). Ze verhinderen dat personen met een lichte achterstand de kans krijgen om in de loop van het eerste jaar hun studiegenoten bij te benen. Toelatingsexamens schrikken studenten af of zorgen ervoor dat zij op een virtuele muur botsen. Want veel allochtone studenten vertrekken inderdaad met een achterstand: zij volgden een minder sterke richting in het secundair onderwijs, kampen met taalproblemen, ...

6 *Valkuilen bij de doorstroom*

Een rekenoefening leert dat van de allochtonen die wel de stap naar de universiteit zetten, nog geen derde z'n diploma behaalt. Slechts 28% (Universiteit Hasselt) tot 33% (VUB) slaagt in het eerste jaar (cf. supra). In de hogere jaren slaagt 71% (VUB) tot 74% (Universiteit Hasselt) van de allochtone studenten.

De UA beschikt over exacte uitstroomcijfers: van de autochtone studenten die in de periode 1993-1998 instroomden, behaalde 43% een universitair diploma. In alle allochtone subgroepen ligt dat percentage lager. De Oost-Europese allochtonen doen het met 39% het best, de Maghrebijnse en Turkse allochtonen met 13% het slechtst (Rottiers, Defrancq & Rouwens, 2004).

Zoals reeds gesteld, geldt voor allochtone studenten minder dan voor autochtone studenten dat de examens hét moment van de waarheid zijn. Heel wat allochtonen haken in de loop van het eerste jaar af, sommigen zelfs al na enkele weken. Ook het probleem van de doorstroom heeft

dus vele gezichten. In de gesprekken met studenten en studentenbegeleiders kwamen zeven knelpunten aan het licht. De meeste allochtone studenten vinden er meer dan één van op hun weg.

Foute studiekeuze

Een foute studiekeuze is een eerste probleem. Doordat ze onvoldoende geïnformeerd zijn over de inhoud en de moeilijkheidsgraad van de opleiding ontdekt een aantal jongeren in de loop van het eerste jaar dat ze niet op hun plaats zitten. Bovendien zijn allochtonen minder vertrouwd met de zelfstandigheid en de verantwoordelijkheid die ze aan de universiteit krijgen. Sommigen weten niet hoe er mee om te gaan. Terwijl autochtone studenten meestal kunnen terugvallen op hun sociale omgeving, zijn allochtonen vaak op zichzelf aangewezen.

Taalkennis

Ook de taalkennis is een knelpunt. Hoewel de meeste allochtone studenten op het eerste zicht vrij goed Nederlands spreken, is hun taalbeheersing vooral afgestemd op een praktisch en functioneel gebruik. Meestal beschikken zij niet over een uitgebreide woordenschat en hebben ze het moeilijk om de betekenis van abstracte concepten te kunnen vatten. Dit geeft uiteraard problemen bij het afleggen van (multiple choice) examens en bij het schrijven van papers (De Mets, 2000). Vaak zijn allochtone studenten zich echter niet bewust van deze handicap en dus niet geneigd hieraan extra aandacht te besteden. Ook de universiteiten gaan er van uit dat de studenten een voldoende basis hebben om hun opleidingen te kunnen beginnen.

Studieomstandigheden

Voor heel wat allochtone studenten zijn de studieomstandigheden niet optimaal. De sociaal-economische situatie leidt er vaak toe dat allochtone studenten niet al het nodige studiemateriaal kunnen aanschaffen of dat ze niet over een rustige studeerkamer beschikken (De Mets, 2001). Culturele normen verplichten meisjes soms eerst huishoudelijke taken op zich te nemen vooraleer ze kunnen gaan studeren.

Welbevinden aan de universiteit

De slaagkansen aan de universiteit worden niet alleen bepaald door de voorkennis of door de beschikbaarheid van voorzieningen, maar ook door het welbevinden aan de universiteit. Ge-

voelselementen en het zelfbeeld zijn even belangrijk (Mahieu, El Oualkadi & Hertogen, 2003). Allochtone studenten kampen vaak met gevoelens van onzekerheid, faalangst, sociaal isolement en prestatiedruk. Ook moeten ze soms opboksen tegen vooroordelen en discriminatie.

Zelfs op het vlak van ontspanning vinden veel allochtonen hun gading niet aan de universiteit. De studentikoze activiteiten sluiten zelden aan bij hun religieus-culturele achtergrond. Uit een studie aan de voormalige UFSIA blijkt dat van alle studenten (autochtone en allochtone) ongeveer de helft af en toe deelneemt aan de activiteiten van een of meerdere studentenclubs. Van de allochtone studenten doet slechts een op de vijf af en toe mee (Gillis, 2003).

Familiale ondersteuning

Het klimaat aan de universiteit wordt onvoldoende gecompenseerd door familiale ondersteuning. Ouders en de directe omgeving kunnen moeilijk inschatten welke eisen de universiteit aan de studenten stelt. Ze beseffen soms niet dat hun aanmoedigingen en steun onontbeerlijk zijn om de zware studieloopbaan tot een succes te brengen (De Mets, 2000; 2001). Studenten zelf geven echter aan regelmatig een schouderklopje nodig te hebben. Uit een bevraging van allochtone hogeschoolstudenten blijkt dat voor 96% van de ondervraagden ouderlijke steun belangrijk of heel belangrijk is (Mahieu, El Oualkadi & Hertogen, 2003).

Diversiteit academisch personeel

Ook de diversiteit van het academisch personeel is belangrijk. Het personeelsbestand van de universiteiten bevat weinig allochtonen. Zeker onder de professoren en de assistenten treffen we nauwelijks allochtonen aan. Dit heeft tot gevolg dat de communicatie met de allochtone studenten soms moeizaam verloopt. Cultuurverschillen scheppen afstand en professoren houden weinig rekening met de diversiteit onder de studenten. Bovendien beschikken de allochtone studenten niet over rolmodellen (Mahieu, El Oualkadi & Hertogen, 2003).

Ad hoc probleemoplossing

Tot slot stellen we vast dat de meeste universiteiten geen dienst of verantwoordelijke hebben waar allochtonen met hun specifieke problemen terecht kunnen. Als problemen worden opgelost, gebeurt dit dankzij de betrokkenheid van individuele personeelsleden. Deze probleemoplossing heeft dus een ad hoc karakter. Op structureel vlak blijft alles meestal bij het oude. Noch de klachten, noch de positieve ervaringen van allochtonen vinden hun weg naar het beleid van de onderwijsinstellingen. Bovendien is er nauwelijks een wetenschappelijke basis (onder-

zoek, statistische gegevens, ...) om het beleid op te baseren, al lijkt hier stilaan verandering in te komen.

7 *Wegwerken van hindernissen en valkuilen*

Het wegwerken van de hierboven beschreven hindernissen en valkuilen vraagt een aanzienlijke inspanning. Dat beseft ook minister van Onderwijs Frank Vandenbroucke. Om een actief gelijke kansen-beleid te stimuleren, gaat hij een aanmoedigingsfonds voor beleidspeerpunten (incentive funding) inbouwen, waarmee goede praktijken ontwikkeld kunnen worden:

“Incentive funding betekent dat er een apart luik in de financiering wordt afgezonderd, waarover ik met hogescholen en universiteiten onderhandel. Ik denk eraan om op middellange termijn 5% van de totale financiële enveloppe van het hoger onderwijs onder die vorm aan te wenden. [...] Om de drie jaar zullen beleidsdoelstellingen geformuleerd worden. [...] Inzake gelijke kansen zou een voorbeeld van dergelijke doelstelling kunnen zijn: de mate waarin de hogeschool slaagt studenten van allochtone oorsprong succesvol door bepaalde opleidingstrajecten te brengen en te diplomeren (minister Vandenbroucke, opening academiejaar Universiteit Gent, 03.10.2005).”

Maar wat kunnen onderwijsinstellingen dan concreet doen? Er bestaat geen perfect draaiboek met acties die universiteiten en hogescholen kunnen opstarten om al de knelpunten weg te werken. Er moet immers flexibel ingespeeld worden op bestaande en nieuwe problemen. Daarom hebben we een beknopte inventaris gemaakt van mogelijke initiatieven en bestaande projecten (meer info: Van Craen & Van Haegendoren, 2004a; De Mets, 2001; Rottiers, Defrancq & Rouwens, 2004).

7.1 *De instroom vergroten*

- Universiteiten kunnen via hun netwerk andere instanties (schooldirecties, CLB's, schoolopbouwwerk, lokale overlegplatforms, integratiediensten, buurtwerk, migrantenorganisaties, ...) sensibiliseren, problemen en mogelijkheden signaleren, en overleg plegen om zo op andere niveaus aan het wervingspotentieel te werken.

- Infoteams zijn groepjes (allochtone en autochtone) studenten die naar secundaire scholen, sid-ins, opendeurdagen, ... gaan om te vertellen over het hoger onderwijs. Doel van dit initiatief is leerlingen beter te informeren en te helpen bij hun studiekeuze.
- De Karel de Grote Hogeschool, de Katholieke Hogeschool Mechelen, het Antwerps Centrum voor Migrantenstudies (UA) en PRICMA maakten samen een videovoorstelling om de participatie van allochtonen aan het hoger onderwijs te stimuleren ('Grijp je kans').
- Via eenvoudig taalgebruik kan de leesbaarheid van folders en brochures verhoogd worden. Inhoudelijk zijn een pluralistische opstelling, respect voor de eigenheid van studenten en sociale voorzieningen elementen die allochtonen sterk aanspreken. Bovendien is er nood aan een duidelijke verwijzing naar concrete contactpersonen. Sommige onderwijsinstellingen opteren ervoor om voor allochtone studenten en hun ouders een aparte folder te maken (al dan niet in een andere taal).
- De kans dat allochtone ouders zelf naar de universiteit stappen om zich te informeren is klein. Daarom dient er een actieve voorlichtingscampagne opgezet te worden. De Erasmus Universiteit Rotterdam organiseert bijvoorbeeld elk jaar een voorlichtingsmiddag voor allochtonen. Ook de Universiteit Maastricht en de Hogeschool Zuyd doen dat.
- Sommige hogescholen en universiteiten hebben nieuwe voorzieningen in het leven geroepen, die beter aansluiten bij de cultuur van allochtone studenten. Naast het vegetarische menu wordt in sommige studentenrestaurants ook een schotel aangeboden die voldoet aan de islamitische voorschriften. Een stiltecentrum of moskee voor moslims is een andere voorziening die hier en daar opduikt.

7.2 De doorstroom bevorderen

- Via een mentor, coach, peter/meter of tandemproject kunnen eerstejaarsstudenten begeleid en ondersteund worden door oudere studenten.
- De Artevelde Hogeschool heeft een Dienst Studieadvies en Studiebegeleiding die zeer kort op de bal speelt. Op basis van een uitvoerige vragenlijst over onder meer studiemotivatie, studiemethode en studiemoeilijkheden worden (potentiële) problemen vroegtijdig gedetecteerd. De studenten krijgen feedback over hun antwoorden en er wordt een dossier opgemaakt per student zodat hij/zij kan worden opgevolgd. Het Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs (CEGO) heeft een instrument ontwikkeld dat peilt naar het welbevinden, de betrokkenheid, de interesse en de competentie van studenten. Via dit 'studentvolgsysteem' kunnen individuele problemen en knelpunten in de opleiding opgespoord worden.

- Een bestaande of een nieuwe dienst kan taalkundige ondersteuning aanbieden. Een taalcursus en aandacht voor zaken als juist formuleren, kernachtig samenvatten en gestructureerd schrijven, kunnen voor sommige studenten het verschil uitmaken tussen slagen en niet slagen. In de Hogeschool Limburg heeft dit initiatief reeds enkele jaren geleden ingang gevonden. Ook de Universiteit Hasselt maakt werk van taalkundige ondersteuning.
- De effectiviteit van een actieprogramma zal slechts maximaal zijn als het gedragen wordt door het personeel van de universiteiten. Intern kan dus best een bewustmakingsproces op gang gebracht worden. Autochtone personeelsleden kunnen bijvoorbeeld getraind worden in interculturele communicatie en intercultureel management. Uiteraard is het ook aangewezen dat de universiteiten meer allochtonen rekruteren, zowel voor administratieve als academische taken.

8 *Besluit: meten is weten*

Hoewel de Universiteit Antwerpen, de Vrije Universiteit Brussel en de Universiteit Hasselt recent de ondervertegenwoordiging van allochtonen in hun studentenpopulatie in kaart hebben gebracht, blijft onze kennis over dit fenomeen van sociale ongelijkheid fragmentarisch. Over de grootste Vlaamse universiteiten (de KU Leuven en de Universiteit Gent) hebben we geen informatie, we hebben nauwelijks lange-termijn-gegevens, ... Er is op dit vlak dan ook dringend nood aan diepgaand onderzoek en uniforme dataverzameling.

Maar de cruciale vraag is hoe universiteiten en hogescholen eenvormige gegevens kunnen verzamelen. De verschillende onderzoeksmethodes (screening op basis van naam, registratie bij de inschrijving, enquêtering, ...) hebben elk voor- en nadelen (zie onder andere Plettenburg & de Weert, 1997). Een ideale methode lijkt (vooralsnog) niet voorhanden. Daarom is het aangewezen dat onderzoekers rond de tafel gaan zitten, de voor- en nadelen afwegen en een gezamenlijke keuze voor één methode maken. Alleen zo kunnen we tot vergelijkingen komen en kennis opbouwen betreffende de participatie van allochtonen aan het hoger onderwijs.

Een ander, meer inhoudelijk, element dat in de toekomst bijzondere aandacht verdient, is de scheiding van sociaal-economische en culturele factoren. In dit artikel hebben we vastgesteld dat de beperkte in- en doorstroom van allochtonen in het universitair onderwijs verklaard kan worden door verschillen in sociaal, economisch en cultureel kapitaal. Bovendien speelt ook de op-

stelling van de universitaire instellingen een rol. Maar de vraag blijft welke factoren het zwaarst doorwegen.

Als we bovenstaande bevindingen in verband met allochtonen vergelijken met de literatuur over autochtone kansarme studenten, stellen we heel wat overeenkomsten vast: ook zij kampen met een moeilijke instroom, met financiële problemen, met een problematische overgang van het secundair naar het hoger onderwijs, met een moeilijke aansluiting bij het academische milieu, met gevoelens van faalangst en zo meer (Nicaise, 2000; Nicaise, 2001; De Coninck e.a., 2000; Groenez e.a., 2003).

Het zou dus bijzonder nuttig zijn om in toekomstig onderzoek het effect van 'allochtoon zijn' op het studieverloop afzonderlijk te meten. Om een dergelijke analyse te kunnen maken, moet de instroom en doorstroom van allochtone studenten afgezet worden tegen de instroom en doorstroom van autochtone studenten uit hetzelfde sociaal-economische milieu. Op dit moment is daarvoor echter onvoldoende adequate informatie voorhanden. We hopen dan ook dat dit artikel een aanzet zal zijn om de methodologische en inhoudelijke aspecten van dit onderzoeksdomein verder te verfijnen en uit te diepen.

Bibliografie

- Almaci, M. (2003). *De allochtone student(e) aan de VUB*. Samenvatting van het rapport: Project gelijke Kansen: hoe beter aansluiten bij de multiculturele maatschappij. Brussel: VUB.
- Almaci, M. & Van Craen, M. (2005). Verweesd, Verdwaald, Verloren? Allochtonen in het Vlaams Universitair Landschap. *Tijdschrift voor Onderwijsrecht en Onderwijsbeleid*, jaargang 2004-2005, nr. 2-3.
- Cantillon, B. & Rottiers, S. (2005). Universiteit en diversiteit. De opdracht van de universiteit met betrekking tot de cultureel-etnische diversiteit in de samenleving. *Tijdschrift voor Onderwijsrecht en Onderwijsbeleid*, jaargang 2004-2005, nr. 4.
- Danko, Q. (2001). We komen eraan. *Intermediair*, 01.03.'01.
- De Coninck, T., e.a. (2000). *Drop-out in het hoger onderwijs. Onderzoek naar achtergronden en motieven van drop-out in het eerste jaar hoger onderwijs*. Brussel: VUB/KU Leuven.
- De Meester, K. en Mahieu, P. (2000). *Onstuimig. Hartstochtelijk of heftig bewegend. Onderzoek Studenten uit migratie. Allochtone studenten in de Vlaamse hogescholen*. Antwerpen: UFSIA.
- De Mets, J. (2000). "Je moet je als allochtone student extra bewijzen." *Bevindingen inzake doorstroming allochtone leerlingen naar het hoger onderwijs*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- De Mets, J. (2001). *Uitdagen & motiveren. Pijlers voor bruggen naar een betere doorstroming in het onderwijs*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.

- De Metsenaere, M. & Janssens, R. (2000). *Een maat voor niets? Zin en onzin van een universitaire preselectieproef*. Brussel: Centrum voor VrouwenStudies, VUB.
- Eggerickx, T., e.a. (1996). *De allochtone bevolking in België. Algemene Volks- en Woningtelling op 1 maart 1991*, nr. 3, Brussel: Nationaal Instituut voor de Statistiek.
- Gielen, G. (2001). *Mogelijke concrete initiatieven om de aanwezigheid van allochtone studenten in het hoger onderwijs te verhogen* (werkdokument).
- Gillis, V. (2003). *Satisfactie-enquête over de studentgerichte faciliteiten naar eerstejaarsstudenten van de Universiteit Antwerpen*. Antwerpen: UFSIA.
- Groenez, S., Van Den Brande, I. & Nicaise, I. (2003). *Cijferboek sociale ongelijkheid in het Vlaamse onderwijs. Een verkennend onderzoek op de Panelstudie van Belgische Huishoudens*. Leuven: Steunpunt LOA.
- Hermans, P. (2002). Etnische minderheden en schoolsucces. In C. Timmermans, P. Hermans & J. Hoornaert (red.). *Allochtone jongeren in het onderwijs. Een multidisciplinair perspectief*. Leuven-Apeldoorn: Garant.
- Keij, I. (2000). Hoe doet de CBS dat nou? Standaarddefinitie allochtonen. *Index, feiten en cijfers over onze samenleving*, 10, Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Kelson, G. A. & Delaet, D. L. (1999). *Gender and Immigration*. Londen: Macmillan Press.
- Lokaal Integratiecentrum Maasmechelen (1996). *Aanbevelingen voor een lokaal beleid t.a.v. migranten*. Maasmechelen: LICM.
- Mahieu, P., El Oualkadi, M. & Hertogen, J. (2003). *Als moeder het wil. Gelijkenissen en verschillen in het perspectief van schoolloopbanen*. Bijdrage tot het congresboek 'ICO'. Antwerpen: UFSIA.
- Nicaise, I. (2000). *Studiekosten, studietoelagen en participatie in het Hoger Onderwijs*. Onderzoek HIVA en de vakgroep onderwijskunde aan de RUG over de studiekosten en participatie aan het hoger onderwijs. Syntheserapport. Leuven: HIVA.
- Nicaise, I. (2001). Onderwijs en armoedebestrijding. Op zoek naar een nieuwe adem. In J. Vranken, e.a. (Red.), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2001*. Leuven: ACCO.
- Ovaere, A. (2003). *Hoger onderwijs en geslacht. Een preliminair onderzoek naar de SOHO-overgang op basis van de DTO-gegevens van het academiejaar 1999-2000*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse gemeenschap, Departement Onderwijs.
- Plettenburg, L. & De Weert, E. (1997). *Hoger onderwijs op weg naar succesvol allochtonenbeleid. Een tussenevaluatie van ECHO-projecten in de periode 1995-april 1997*. Utrecht: Landelijk Expertisecentrum Allochtonen Hoger Onderwijs.
- Pric Limburg (2002). *Omgevingsanalyse*. Hasselt: PRIC Limburg.
- Pric Limburg (2003). *Actuele cijfers 2003*. Hasselt: PRIC Limburg.
- Pric Limburg (2005). *Omgevingsanalyse*. Hasselt: PRIC Limburg.
- Rottiers, S, Defranck, E. & Rouwens, E. (2004). *Onderzoeksrapport: Allochtone studenten aan de UA. Een statistische situatieanalyse van 1993 tot 2003, aangevuld met een literatuurstudie over de oorzaken en maatregelen*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Timmerman, C. (1999). *Onderwijs maakt het verschil. Socio-culturele praxis en etniciteit bij Turkse jonge vrouwen*. Leuven: ACCO.
- Van Craen, M. & Van Haegendoren, M. (2004a). *Diversiteit aan het LUC. Actiegericht onderzoek naar de instroom, doorstroom en uitstroom van allochtone studenten*. Diepenbeek: Limburgs Universitair Centrum (nu Universiteit Hasselt).

- Van Craen, M. & Van Haegendoren, M. (2004b). De allochtone gemeenschap: een bron van ongebruikt talent. In J. Heeren & K. Milis (red.). *Staten-Generaal van de Limburgse economie en werkgelegenheid*. pp. 233-260, Tielt: Lannoo.
- Vandenbroucke, F. (2005). *Financiering Hoger Onderwijs: "De verantwoordelijke universiteit"*. Toespraak bij de opening van het academiejaar 2005-2005, Universiteit Gent, 03.10.2005.
- Van De Velde, V. (1997). *Doorstroming in het Vlaamse onderwijs. Enkele illustratieve cijfers*. Leuven: HIVA.
- Vlaamse Regering (1998). *Minderhedendecreet & Uitvoeringsbesluit*, 28 april 1998. Te raadplegen op de website van het Vlaams Minderhedencentrum, deel beleid, onderdeel Decreten en Uitvoeringsbesluiten: [www.vmc.be].
- Vlir (2002). *Bevordering van Gelijke Kansen aan de Vlaamse Universiteiten*. Brussel: VLIR.
www.antiracisme.be
www.meta.fgov.be/pdf/pc/nlcee13c.pdf
www.antwerpen.be/feitenencijfers/demografie/diversiteit.htm

Cijferbijlage: www.steunpuntwav.be, publicaties
Methodologie: www.steunpuntwav.be, publicaties